

Kamenická, Eva

Nové nálezy raně gotické mozaikové dlažby v areálu kláštera v Plasích

Archaeologia historica. 2009, vol. 34, iss. [1], pp. 319-345

ISBN 978-80-7275-079-5

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140814>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Nové nálezy raně gotické mozaikové dlažby v areálu kláštera v Plasích

EVA KAMENICKÁ

Abstrakt: V letech 1993–2008 proběhlo v areálu bývalého cisterciáckého kláštera v Plasích několik desítek ZAV, zejména při pokládání inženýrských sítí a odvodnění objektů. Při snižování terénu došlo v několika místech k nálezům základů středověkých objektů, tak jak nám je v klášterním areálu přibližují popisy v barokních kronikách. Příspěvek je zaměřen na nálezy prvků raně gotické mozaikové dlažby z různých míst klášterního okrsku. Bohatý soubor neglazovaných pálených prvků (cca 25 typů) je popsán a předveden v obrazové příloze s uvedením analogií i jiných atypických tvarů.

Klíčová slova: Dlažba – mozaika – raná gotika – cisterciácký klášter – Plasy.

New Finds of Early-Gothic Mosaic Paving in the Plasy Monastery

Abstract: A series of rescue research digs was carried out in 1993–2008 in the area of the former Cistercian monastery in Plasy, particularly in connection with the installation of underground services and the draining of the buildings. During a lowering of the terrain, the foundations of several mediaeval buildings were revealed, also conveyed by a baroque chronicle describing the monastery complex. This contribution centres upon the finds of elements of early-Gothic mosaic paving from various places in the monastery complex. A rich series of unglazed fired elements (ca. 25 types) is described and showcased in a pictorial supplement, including analogies and atypical shapes.

Key words: Paving – mosaic – early Gothic – Cistercian monastery – Plasy.

Od roku 1993 probíhají při zemních pracích v areálu kláštera Plasy systematicky archeologické výzkumy. Na několika místech byly nalezeny v sondách ojediněle další prvky mozaikové raně gotické dlažby, především v okolí sakrálních objektů. B. Nechvátalem publikované prvky dlažby pocházely z interiéru královské kaple (Nechvátal 1972, 529–539, 597). Obdobné tvary prvků však nebyly při nových výzkumech nalezeny. Nejvíce různých prvků bylo nalezeno u královské kaple a u klášterního kostela Nanebevzetí Panny Marie, soustředěny byly především před odstraněnou románskou kaplí sv. Bartoloměje a pak v prostoru bývalé kapitulní síně rovněž zaniklého konventu jižně od kostela. Také při posledním výzkumu v roce 2008 na místě zaniklého laického kostela Panny Marie Růžencové u brány bylo nalezeno několik zlomků dlažby atypického tvaru. Během těchto 15 let nebyly zkoumány interiéry klášterních objektů, kde by se pravděpodobně mohly objevit zbytky původních, raně gotických dlažeb.

Historie lokality a archeologických výzkumů

Z barokních kronik a zakládací listiny víme, že plaský klášter byl založen Vladislavem II. v roce 1144/5 na místě starší vsi, která již dříve náležela královskému majetku (falzum zakládací listiny). Její poloha nebyla dodnes identifikována. Ve stejném prostoru na levém břehu řeky nacházíme již pravěké osídlení knovízské kultury. Plasy byly jedním ze tří prvních cisterciáckých opatství, založených ve čtyřicátých letech 12. století na území Čech. Na rozdíl od Sedlce (1142) byl fundátorem Plas panovník, o patronu blízkého Pomuku (1145) písemně zprávy mlčí (Charvátová 1992; 2000, 65).

Starší klášterní areál byl položen výše na svahu – ke klášternímu kostelu Nanebevzetí Panny Marie byla na jižní straně připojena středověká kvadratura s dlouhým křídlem refektáře, vybíhající k jihu. Ostatní stavby – opatství, kaple s infirmariem atd. – byly umístěny výše při severní hradbě a vstupní bráně do kláštera. Hospodářské zázemí, umístěné od počátku při levém břehu řeky, uzavíralo západní stranu areálu.

Klášterní kostel i celý areál byl v červnu roku 1421 vypálen a konventní budova značně pobořena. Přes snahy opatů a jednotlivé úpravy budov během 16. století zůstává areál stále žalující ruinou, jak je vidět z vyobrazení J. Willenberga brzy po roce 1600. Jde o nejstarší

vyobrazení Plas, ještě se zástavbou středověkých budov. Teprve počátkem 17. století, kdy v čele kláštera stojí výrazná osobnost – opat J. Wassmutius – se uvažuje o znovuzřízení konventu po boku klášterního kostela. Do té doby žil nepočetný konvent v budově vedle opatství (Podlaha 1911; Vogt 1729).

Větší stavební aktivity mohly tak být realizovány až po restitucích roku 1623, kdy byly klášteru vráceny některé okolní vesnice a hmotná situace se poněkud zlepšila (Zilynskij 2000, 187–192). Raně barokní konvent, který z iniciativy opata Wassmutia byl znovu postaven na torzech základů středověkého konventu (Kamenická 2008a) nevyhovoval a brzy se projevil statické poruchy stavby (Scheppel 1744). Koncem 17. století již nestačil ani kapacitou, proto se již po dokončení obnovy klášterního kostela (v letech 1660–1680) uvažovalo o stavbě konventu nového, odpovídajícího duchu doby a postavení církve. Za opata O. Trojera, roku 1685, byly také dokončeny podle návrhu J. B. Matheye velké barokní sýpky (Lancinger–Pavlík 1975), jejichž středem zůstala dvoupatrová gotická kaple (dokončena roku 1265). Před rokem 1700 byla také zahájena stavba nového opatství jihozápadně od staré gotické stavby. Autorem architektonicky ztvárněného celku sýpky i protějšku – nové prelatury, byl rovněž J. B. Mathey. Při těchto stavbách zanikly poslední stopy středověké zástavby v tomto prostoru (Scheppel 1744; ikonografie z roku 1670¹). Takzvanou „královskou rezidencí“, severovýchodní křídlo u kaple, pohltila stavba sýpky, v jejímž suterénu je však středověká stavba patrná (Pavlík 1975, 12; Kamenická 2005, 26).

Pro stavbu nového barokního konventu bylo zvoleno místo jižněji od kostela, na místě dřívější klášterní zahrady. Postupně musela ustoupit i budova staršího konventu, kde byli dosud řádoví bratři ubytováni. Stavba byla po dlouhých úvahách svěřena opatem E. Tytlem J. Santinimu, který se již ve službách kláštera osvědčil. Se stavbou konventu bylo započato k symbolickému datu 7. 1. 1711 (snad i v 11:00 h?) na místě pod kaplí sv. Benedikta, zakladatele řádu (Vogt 1729).

Podle množství stavebních aktivit v 17. a 18. století je zřejmé, že se úplně změnil obraz klášterního areálu a středověké stavby téměř beze zbytku zmizely. Ze sakrálních staveb zůstal ve zdivu stát pouze klášterní kostel, radikálně přestavěný do raně barokní podoby (Chudárek 2005, 3–24), a královská kaple s obvodovým zdívem severního křídla.

I hospodářské stavby podél řeky prošly postupně přestavbou a v baroku zde byl vytvořen architektonizovaný celek hospodářského dvora s velkou administrativní budovou. V jejich zdech se skrývá snad nejstarší hospodářská klášterní stavba v Čechách a před uvažovaným využitím této budovy je třeba provést hloubkový stavebně historický průzkum dvora (Pavlík–Lancinger 1974). Starší stavební konstrukci, snad středověkou, lze ještě očekávat v budově mlýna. Na severním nároží klášterního areálu je skryt pod nenápadnou pultovou stříškou zbytek nárožní věže, součásti opevnění kláštera, na kterou navazovala kamenná hradba. Nadějný rozvoj kláštera přerušil josefínský dekret z roku 1785, který znamenal definitivní konec téměř 650letého trvání kláštera. Poté spravoval panství Náboženský fond.

Ostatní ještě středověké stavby byly demolovány počátkem 19. století, kdy panství Plasy koupil K. V. L. Metternich. Vzhledem k utilitárnímu využití budov a rozšíření cest byly odstraněny obě brány kláštera, laický kostel u horní brány i románská kaple sv. Bartoloměje u klášterního kostela. Před rokem 1900 byl odstraněn i středověký pivovar s renesančními štíty u dolní brány a postaven nový.

Prvé „popisy nálezů“ nám přináší barokní kroniky Mauritia Vogta a především Benedikta Baltazara Scheppla, členů řádu. Oba byli přímými účastníky velké stavební proměny klášterního areálu, a to již od let svého dětství, právě v letech velkých přestaveb 1669–1748. Z Schepplovy kroniky známe půdorys odstraněného raně barokního konventu s dokonalým popisem místností, který respektoval půdorys středověkého konventu (Podlaha 1909, 132). Zaznamenány jsou nálezy starých základů a pilot u jihozápadního nároží kostela při stavbě nového konventu, vrstvy spáleného obilí, nálezy hrobů při kopání základů prelatury.

¹ Jde o velkorozměrný obraz v klášterním kostele v Plasích, kolem roku 1670, od plzeňského malíře Seeblumera.

V roce 1912 vychází Soupis památek, který se poprvé zabývá uceleným popisem církevních staveb klášterního areálu v Plasích (Podlaha 1912, 155–202). V roce 1918 byla dokončena disertační práce o vývoji kláštera (Friedl, 1919). Tato práce otevřela řadu otázek, které se její autor snažil dále zodpovědět. A tak roku 1920 zorganizoval krátkodobé vykopávky u klášterního kostela – objevil základy předsíně malé (pozdně gotické?) kaple a dva hroby před severozápadním průčelím. Dalším místem zkoumání bylo severní nároží transeptu, kde odkryli dělníci zbytek základu kaple sv. Bartoloměje a Friedl zkoumal jeho provázání se základem kostela (Friedl 1921, 266–268). Posléze bylo kopáno ještě u královské kaple, ale nezachoval se nám ani popis, ani určení místa nálezů kachlů (?), které tam byly mimo jiné vykopány. Tyto nálezy zmizely beze stopy. Z vykopávek se zachovalo pár fotografií (archiv NPÚ, ú. o. p. v hl. městě Praze) a poznámky v deníku účastníků odborné komise (Lábek 1919; Kamenická 1995, 35). Bohužel Antonín Friedl se jako umělecký historik zaměřil pouze na dokumentaci zdiva základů.

Počátkem 50. let došlo při budování váhy k nálezů torza gotického portálku in situ před průčelím královské kaple (Soukup 1953; Kamenická 1995, 35). Vybrání prvků raně gotické dlažby (Nechvátal–Losos 1972, 529) ve spodní kapli sv. Václava bylo učiněno v rámci „restaurátorských prací“ údajně roku 1962, bližší údaje nejsou známy, korespondence mezi Památkovým ústavem a uživatelem o této věci mlčí. V roce 1963 byl pod prelaturou a částečně pod polovinou nádvoří (opatské zahrady) stavěn kryt civilní obrany – tyto práce se prováděly v naprosté tajnosti – proto i tentokrát chybí důkladná dokumentace. V roce 1983 při výkopu pro vodovod před prelaturou byly v hloubce cca 2 m objeveny hroby a vrstva spáleného obilí na dlažbě (Frýda 1984, 147). Dále byla při výkopu plynovodu u prelatury (staré opatství) nalezena subtilní gotická hlavice zdobená listovím (Nováček 2000, 159).

Později, kdy konvent, prelatura i sýpky byly sjednoceny pod správou památkového ústavu, došlo při odvodnění královské kaple počátkem 90. let ke snižování terénu před východním závěrem. Přitom byl severovýchodně od kaple odkryt kamenný základ, vystupující kolmo od základu severního křídla sýpky. Autorkou tohoto příspěvku byl proveden drobný záchranný výzkum, odkrytí základu a dokumentace a tímto výzkumem začala již 15 let trvající etapa soustavných archeologických výzkumů při stavebních činnostech v areálu kláštera v Plasích. Výstupy z jednotlivých výzkumů jsou zpracovány v řadě nálezových zpráv (Kamenická 1999; 1999a; 2006; 2007; 2008; 2008a; 2008b).

Z nálezových zpráv archeologických výzkumů, okolnosti při nálezích prvků dlažby

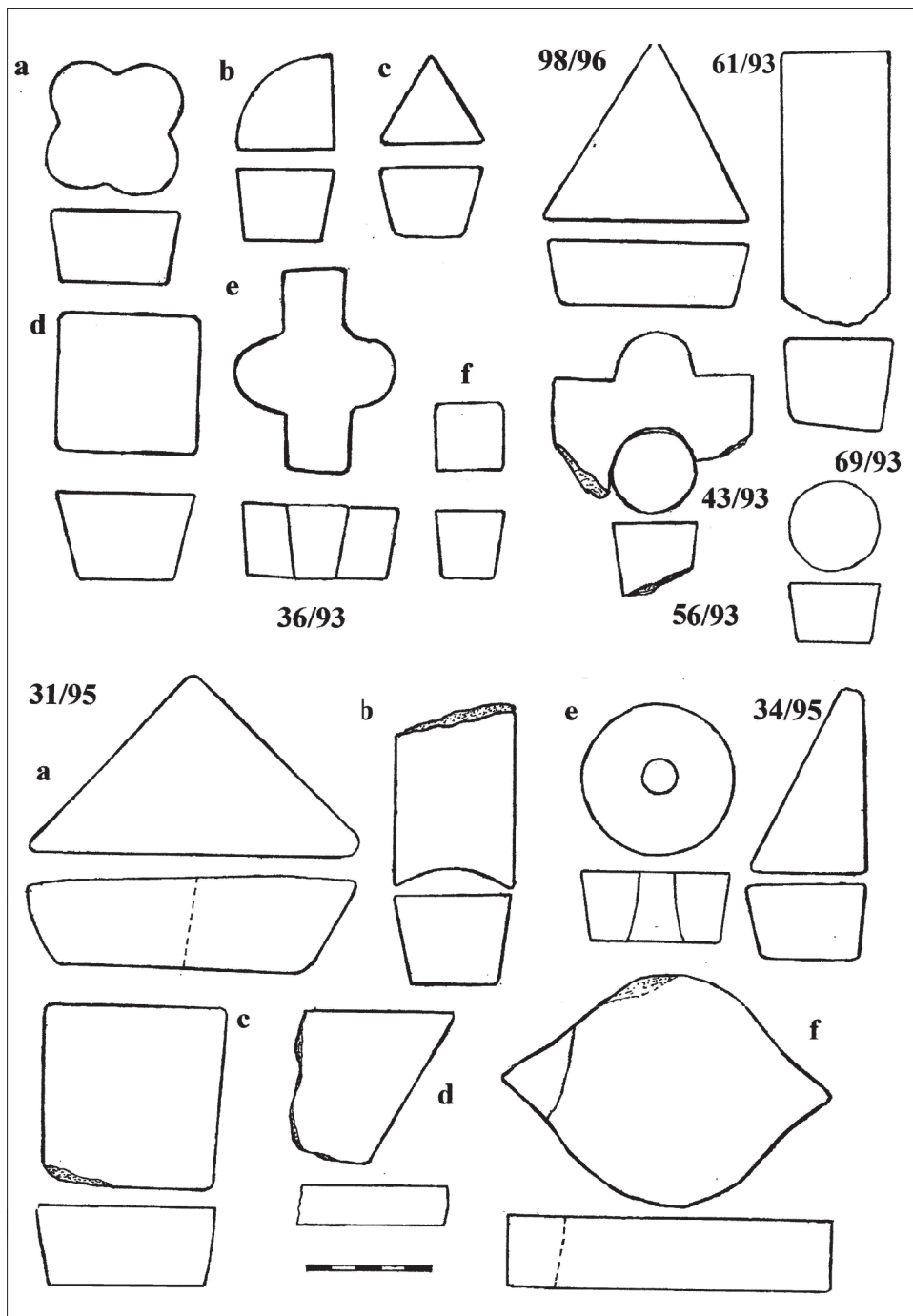
V letech 1992/3 začala další etapa prací při obnově vodního režimu kláštera v Plasích, vyčištění původních barokních kanálů a stok – obnovení této životně důležité funkce stavby probíhalo při intenzivním nasazení firmy SPELEO – Řehák. Prvý krok byl učiněn při základní obnově v 70. letech 20. století, kdy byl konvent předán do správy památkářům a zbavován postupně nahromaděných nečistot a zásypů (Kuthan 1968; Juha 1983).

A. Královská kaple Plasy – ZAV 1992/5 – soubor A

Za užívání sýpek a sklepů zemědělským podnikem v 60. a 70. letech byla viditelně nejvíce poškozena gotická královská kaple, v interiéru byla nadměrná vlhkost a odbornou veřejností byl kritizován zejména stav raně středověké výmalby spodní kaple sv. Václava (Všetečková 1995, 40–45).

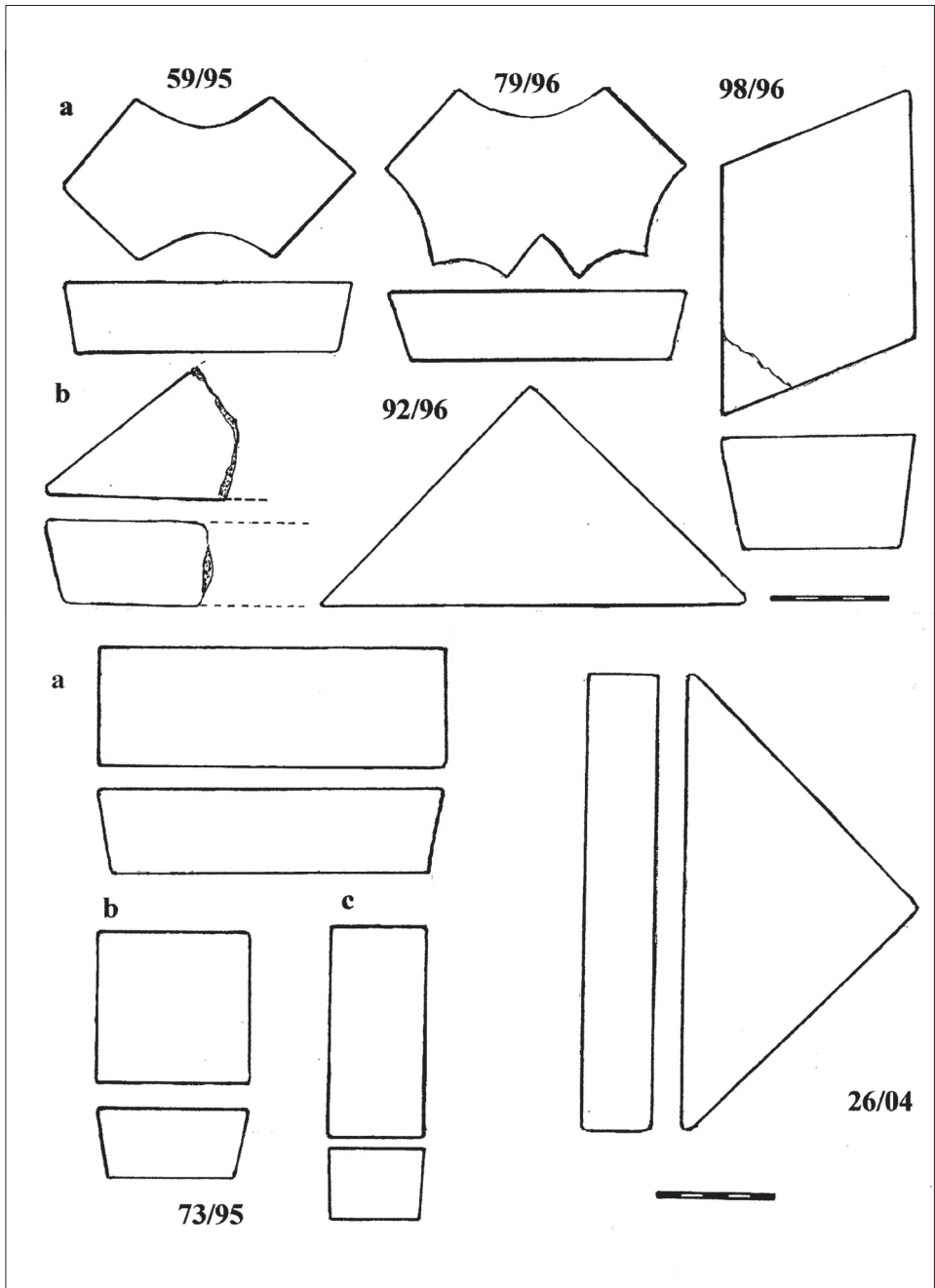
Podle zápisů klášterních kronik byla kaple vysvěcena roku 1265 a jde o nejstarší stavbu kláštera stojící dosud v téměř nezměněné podobě. Při jejím severním boku stálo od počátku dvoupatrové křídlo, označované v barokních kronikách jako „residencia regia“. Okrsek ve východní části areálu sloužil ale zřejmě také jinému účelu (infirmárium?) a kaple byla nedílnou součástí této stavby (Chudárek 2003, 32).

Tato dvoupatrová gotická kaple byla při obnově v baroku obestavěna roku 1685 severním a jižním křídlem sýpek podle návrhu J. B. Matheye a celý komplex byl architektonicky

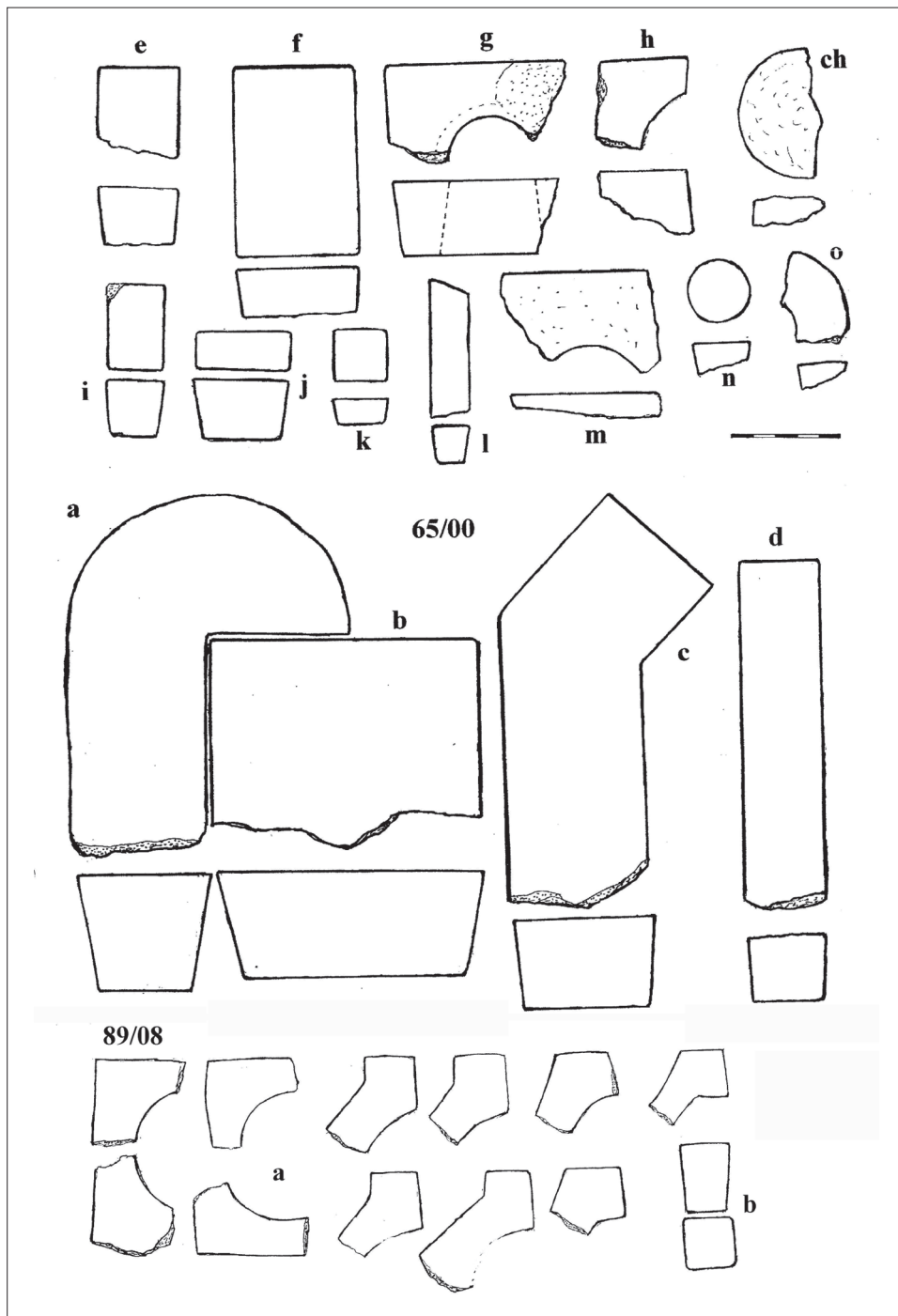
Obr. 1. Plasy, areál bývalého kláštera, výzkum severně od královské kaple 1993, 1995: 36/93 – sonda II, přístavek u „královské rezidence“, 43/93 – tamtéž, 56/93 – sonda IV, šije schodiště tamtéž, 61/93 – sonda Va, jižně od šije, 69/93 – sonda VI v ose kaple, 93/96 – sektor C, severní část vně přístavku, 31/95, 34/95 – sektor C – tamtéž.

Abb. 1. Plasy, ehemaliges Klosterareal, Grabung nördlich von der Königskapelle 1993, 95: 36/93 – Sondage II, Anbau an der „königlichen Residenz“, 43/93 – ebendort, 56/93 – Sondage IV, Treppenhals ebendort, 61/93 – Sondage Va, Südlich vom Hals, 69/93 – Sondage VI an der Achse der Kapelle, 93/96 – Sektor C, Nördl. Teil außerhalb des Anbaus, 31/95, 34/95 – Sektor C – ebendort.

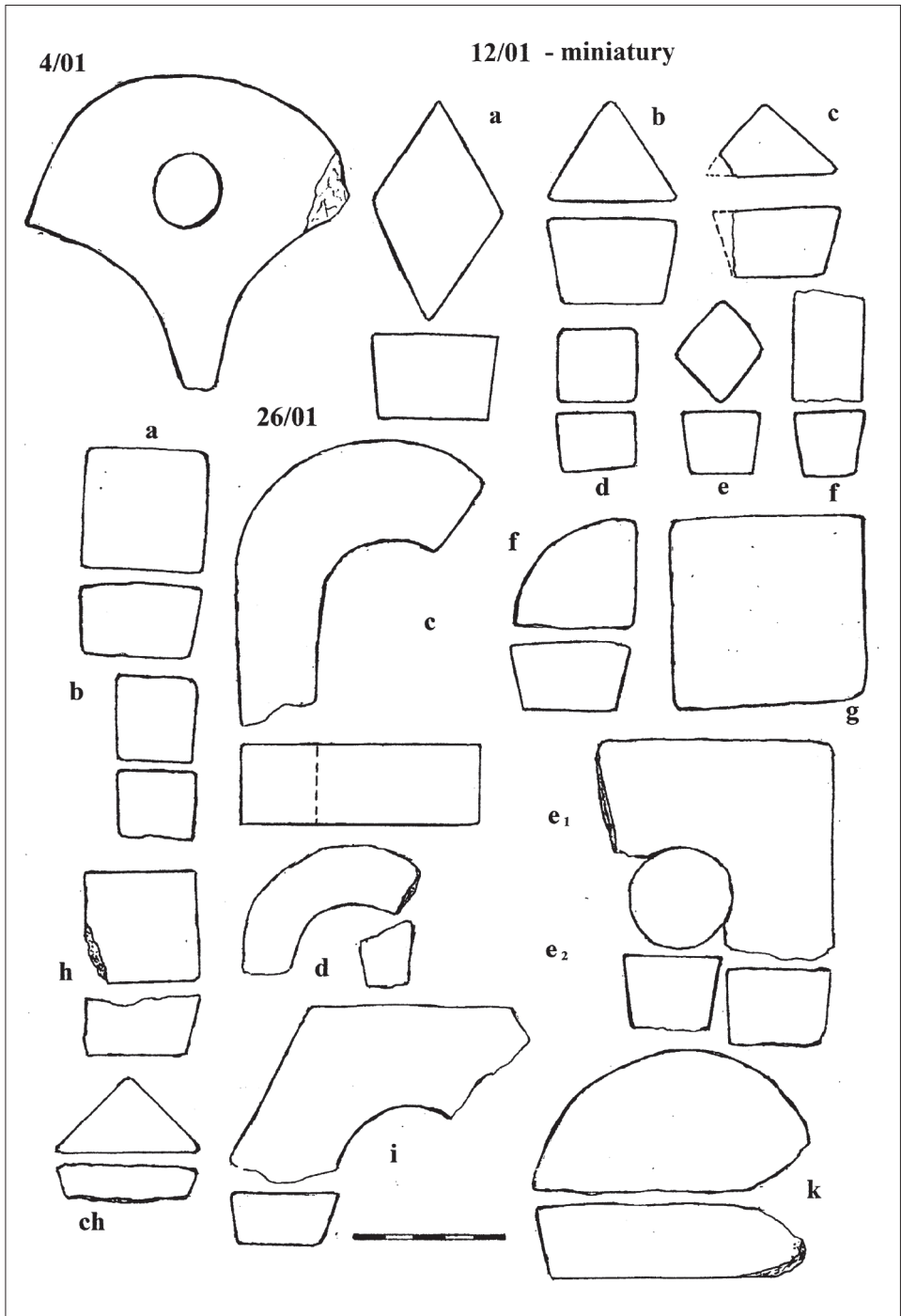
Obr. 2. Plasy, areál bývalého kláštera, výzkum severně od královské kaple 1996: 79/96 – sektor B, severní část, 92/96 – sektor C, kontrolní blok, 98/96 – sektor C, vně přístavku. Zimní refektář v barokním konventu 1995: vzdušníky – 59/95, 73/95 objekt pod dlažbou (planýrka při stavbě konventu), 26/04 – výzkum v interiéru kapitulní síně 2004, sonda II, západní část.

Abb. 2. Plasy, ehemaliges Klosterareal, Grabung nördlich von der Königskapelle 1996: 79/96 – Sektor B, nördl. Teil, 92/96 – Sektor C, Kontrollblock, 98/96 – Sektor C, außerhalb des Anbaus. Winterrefektorium im Barockstift 1995: Luftkanäle – 59/95, 73/95 Objekt unter dem Pflaster (planiert beim Bau des Stifts), 26/04 – Grabung im Innern des Kapitelsaals 2004, Sondage II, Westl. Teil.

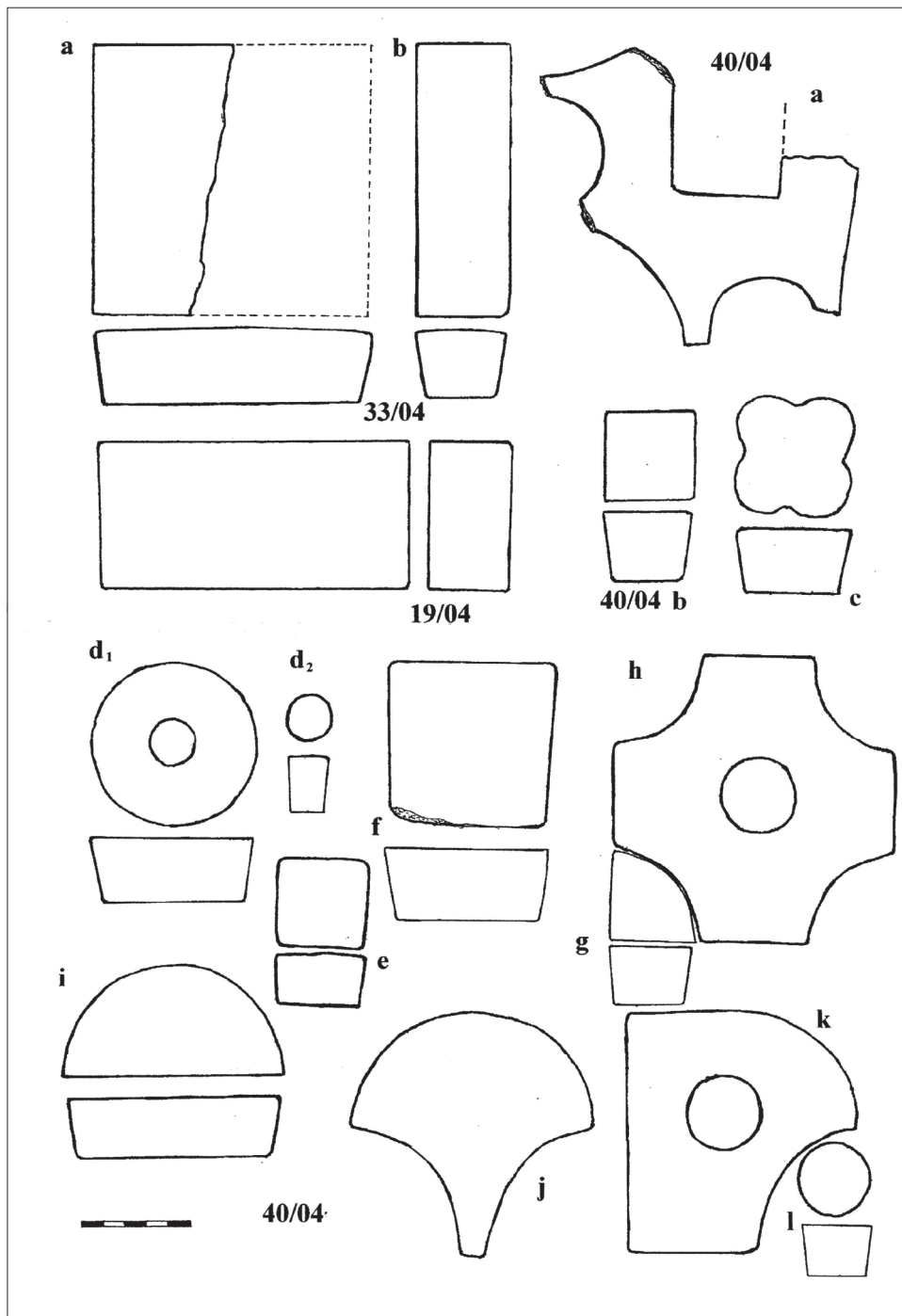
Obr. 3. Plasy, klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie: výzkum severně od kostela v roce 2000: sonda III před bývalou kaplí sv. Bartoloměje – severní část, 16. vrstva – vše 65/00a–o. Plasy, místo laického kostela Panny Marie Růžencové u brány: 89/08 – sonda II, z historických vrstev přiléhajících uvnitř k základu kostela (4. a 6.), rok 2008.

Abb. 3. Plasy, Mariä-Himmelfahrt-Klosterkirche: Grabung nördl. von der Kirche im Jahr 2000 Sondage III vor der ehemaligen St.-Bartholomäus-Kapelle – nördl. Teil, 16. Schicht – alles 65/00 (a – o). Plasy, Stelle der St.-Maria-Rosenkranz-Laienkirche an der Pforte: 89/08 – Sondage II, aus historischen Schichten, die innen am Fundament der Kirche anlagen (4. und 6.), 2008.

Obr. 4. Plasy, klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie: výzkum severně od kostela, rozšíření před bývalou kaplí sv. Bartoloměje roku 2001: 4/01, 12/01, 26/01 – sonda IIIa, severní část (miniatury, pravděpodobně z interiéru románské kaple sv. Bartoloměje).

Abb. 4. Plasy, Mariä-Himmelfahrt-Klosterkirche: Grabung nördl. von der Kirche, erweitert vor der ehemaligen St.-Bartholomäus-Kapelle, 2001: 4/01, 12/01, 26/01 – Sondage IIIa, nördl. Teil (Miniaturen, wahrscheinlich aus dem Innern der romatischen St.-Bartholomäus-Kapelle).

Obr. 5. Plasy, klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie: výzkum jižně od transeptu, v místě středověké kapitulní síně roku 2004 – sonda III, západní část – 33/04, 19/04. Sonda I a II, západní část, 26/04, 40/04 – zásypy hrobů v severovýchodní části kapitulní síně.

Abb. 5. Plasy, Mariä-Himmelfahrt-Klosterkirche: Grabung südlich vom Querschiff, an der Stelle des mittelalterlichen Kapitelsaals, 2004 – Sondage III, westl. Teil – 33/04, 19/04. Sondage I und II, westl. Teil, 26/04, 40/04 – Grabverfüllungen im NÖ Teil des Kapitelsaals.

ztvárněn, aby posléze tvořil důstojný protějšek nové barokní prelatury. Kaple tehdy získala před západním průčelím dvouramenné schodiště, v patře nový vstup od západu (do horní kaple sv. Maří Magdalény) a dlátkovou střechu středověké stavby nahradila barokní nástavba věže s hodinami.

Spodní kaple byla hospodářsky využívána již počátkem 20. století (Friedl 1919). Sloužila jako sklad u zámku již v 19. století, oltář byl odstraněn brzy po zrušení kláštera. Později bylo vybouráno severovýchodní okénko v přízemí a kaple byla užívána mimo jiné k uskladňování brambor. Vlhkost a plísň způsobily nevratné škody na omítkách a výmalbě spodní kaple. Vysokou míru vlhkosti způsobily také násypy zeminy po obvodu, byl úplně zasypan profilovaný sokl, na severu dosahoval terén téměř pod okénko kaple. Svah podél sýpky byl navršen již v 19. století, po demolicích kolem roku 1830, dále při přeložení silnice do bývalé klášterní zahrady i při parkových úpravách metternichovského areálu.

Roku 1962 (při předávání prostor kaple památkářům?) došlo k odstranění podlahy ve spodní kapli. V jejím závěru byla údajně vybrána mozaiková dlažba „in situ“ a nahrazena cihlovou podlahou. Podle popisu byla nalezena pouze jedna bedna pod schodištěm, kde již nebyly zastoupeny všechny typy původní mozaikové dlažby (Nechvátal–Losos 1972, 529). Tyto prvky byly publikovány a jsou zastoupeny převážně konkávními a konvexními tvary, doplněny obdélnými a čtvercovými prvky. Při výzkumu severně od kaple v letech 1992/93 a roce 1995 jsem však nenalezla ani jeden konkávní nebo konvexní prvek. Jediným pojítkem s prvky z interiéru kaple je jemně písčité bílá vápenná malta, která je užitá jako podmaz na spodní straně dlažby.

V roce 1992 byly započaty zemní práce k odstranění vlhkosti kaple. Podél sýpky byly pod drnem vrstvy zlomků pálené krytiny z oprav střech sýpky, pod nimi zásypy po demolici domu počátkem 19. století v severovýchodní části klášterního areálu (barokní ikonografie). Při skrývce 8 m severně od kaple bylo odkryto torzo zdiva z lomového kamene, které směřovalo kolmo ke stěně sýpky. Severní sýpka obsahuje v obvodovém zdivu křídlo „královské rezidence“, které se přímo připojovalo ke kapli (Kamenická 1996, 71). Objekt byl postaven

Obr. 6. Plasy, soubor A prvků mozaikové dlažby od královské kaple, ZAV 1993, 1995/6.

Abb. 6. Plasy, Komplex A Mosaikplasterelemente aus der Königskapelle, Rettungsgrabung 1993, 1995/6.

současné s kaplí v druhé polovině 13. století, přetrval až do roku 1680 (ikonografie 1670), poté byla kaple obestavěna sýpkami (Podlaha 1909, 86). Středověké zdivo bylo zachováno při přestavbě do výšky několika metrů, obvodové zdi obezděny lomovým kamenem a architektonicky ztvárněny. Některá okna starší stavby jsou přizpůsobena okénkům sýpky.

Následným výzkumem v roce 1993 bylo odkryto ještě další zdivo souběžné s předchozím, ve vzdálenosti 2 m od něj. Sondou IV bylo ověřeno, že jde o **vstupní šíji schodiště** do suterénu stavby severně od kaple (Kamenická 1999a). V interiéru je ještě dobře patrné jednoduché ostění vstupu z velkých, hladce otesaných kvádrů.

Dále v ploše severně od těchto základů byl zjištěn objekt o rozměrech cca 4x10 m, jehož východní stěna se opírá o pevný základ šíje schodiště. Jde o mladší východní přístavek ke „královskému křídlu“, navázání základů však bylo porušeno v baroku základovým výkopem pro vnější líc sýpky. Tyto starší základy v sektoru B překrývá ještě průběh novověkého základu kolmého k sýpce. Ve spodních vrstvách, do nichž byl založen nekvalitně provedený základ přístavku, byly nalezeny prvky mozaikové dlažby, nikoli „in situ“, ale ojedinelé, spolu s množstvím zlomků prejzů a kamene (vrstva 13). Jde tedy o vrstvu demolice, velmi pravděpodobně z přílehlého objektu „královské rezidence“, při které byla odstraněna krytina, ale i části dlažby. Vrstva směrem k severu zesiluje, blíže ke schodišťové šíji mizí. Nad ní je ale další neporušená požárová vrstva. V nejspodnější vrstvě byla tenkostěnná bělavá stolní keramika ze 13. století, převážně lahovitých tvarů. Další prvky byly nalezeny volně rozptýlené také vně východní stěny přístavku, pod ohořelým trámekem v sektoru C. Vrstva zlomků prejzů, které byly podle náleзовých okolností prvou krytinou na „královské rezidenci“, spolu s prvky mozaiky tu tedy musela být navržena poměrně brzy. Drobné prvky mozaikové dlažby tvořily dlažbu spíše v sousedním křídle „královské rezidence“ (infirmária?), než v cca 15 m vzdálené kapli.

Předpokládám, že také horní kaple Maří Magdalény měla prostý interiér s náročně ztvárněnou dlažbou, červeno-černá mozaika z drobných pálených prvků nejrůznějších tvarů doplňovala vznosný interiér a klenbu, nesenou štíhlými sloupky se subtilními hlavici, zdobenými rostlinnou dekorací (Podlaha 1912, 241–248). Radikální obnova kaplí byla provedena za opata O. Trojera, v době přístavby sýpek kolem roku 1685. Tehdy byl do horní kaple umístěn oltář se zasvěcením Maří Magdaléně. Nevíme, zda mozaiková podlaha byla ponechána jako podklad pod cihlovou dlažbou.

B. Zimní refektář barokního konventu, ZAV 1995, soubor B

Prostor zimního refektáře v přízemí východního průčelí barokního konventu byl po zrušení kláštera utilitárně využit jako sýpka, za metternichovského panství pak předělen příčkami a využit jako sklad litiny, lékárna, později školní třída a naposled jako sklad pevných paliv a nafty. Před dvaceti lety byly konečně odstraněny vložené příčky, kontaminace zeminy a vztlínání vody do zdiva však způsobily takový stav, že bylo nutné částečné odebrání zeminy a provést vzdušné kanály kolem stěn i napříč pod podlahami. Kamenná dlažba v refektáři byla vytrhána již počátkem 19. století. K realizaci kanálů došlo koncem roku 1994, archeolog byl přizván až k vykopaným trasám. Z profilů pod podlahou refektáře je zřejmé, že před stavbou barokního konventu došlo ke zplanýrování konventní zahrady, v ploše byly rozhrnuty vrstvy po demolici západního a jižního křídla raně barokního konventu (krytina, zlomky cihel, kamení). Při sloupech byly kanály propojeny napříč. V mělkých výkopech byly narušeny dva objekty s kumulací středověkých nálezů, včetně prvků dlažby, a to v jihovýchodním a jihozápadním sektoru. Také zde se jednalo o zásyp mělkých vyhloubených objektů. I v tomto případě je místo vzdáleno pouze cca 30 m od bývalého jižního křídla středověkého refektáře. Oproti celku od kaple jsou prvky většinou hranolové, tvrdě vypálené a potřísněné plevou (Kamenická 2007).

C. Klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie, ZAV 2000/01, soubor C

Silné dlouhodobé podmáčení severní stěny kostela bylo příčinou trvalého zamokření

Obr. 7. Plasy, soubor B prvků mozaikové dlažby z refektáře, ZAV 1995.

Abb. 7. Plasy, Komplex B Mosaikpflasterelemente aus dem Refektorium, Rettungsgrabung 1995.

podlahy a vzniku plísní uvnitř kostela a způsobovalo obtíže již od počátku 20. století. Při dokončení střechy kostela se stal tento problém znovu aktuální. Před zhotovením projektu odvodnění bylo třeba ověřit situaci podél severní stěny archeologickým výzkumem. V létě 2000 byly položeny kolmo od severní stěny tři dlouhé sondy, které v řezu proťaly svah k cestě. Pod betonovým žlabem byl odkryt 2 m široký oblázkový žlab z metternichovských úprav kostela v 19. století. Podél celé severní stěny se objevilo pohřebiště, které tu bylo situováno od počátku kláštera. Výzkumem se prokázalo, že v gotice byl úsek při severní stěně upraven a přistavěny další boční kaple téměř po celé délce lodi. Původní stěna baziliky byla otevřena k severu velkými otvory do prostoru kaplí. Z transeptu vycházela „porta mortuorum“ (Friedl 1921, 267) a v její těsné blízkosti, několik metrů proti vstupu do kaple sv. Bartoloměje, byl objeven základ brány na hřbitov. Při výzkumu bylo odkryto její jižní pískovcové ostění (Kamenická 2008).

Brána a linie základu severních kaplí byla budována současně, patrně také ve vrcholné gotice, v době výměny portálů (Charvátová–Líbal 1994, 46). Maltový výmaz pod základem již porušoval jednotlivé hroby (Kamenická 2005, 30–37). V prostoru brány (sonda III, severní část) nebyly nalezeny na maltovém loži stopy dlažby, ale ve vyšších zásypových vrstvách nad maltovou vrstvou bylo opět množství prvků mozaikové dlažby (př. č. 65/00).

Obr. 8. Plasy, soubor C prvků dlažby při severní straně transeptu klášterního kostela, ZAV 2000/1.

Abb. 8. Plasy, Komplex C Pflasterelemente an der Nordseite des Querschiffs der Klosterkirche, Rettungsgrabung 2000/1.

Tyto vrstvy jsou však již z doby po zániku hřbitovní brány. Ta byla ubourána společně se severními kaplemi po roce 1660. Je pravděpodobné, že při radikální přestavbě klášterního kostela zanikla i středověká dlažba. **Dlaždice lze podle velikosti rozdělit do dvou skupin:** masivní, 4,5–5 cm silné červenohnědé dlaždice, tvrdě vypálené o délce minimálně 20 cm (obr. 3, 65/00a–d), a naopak miniaturní prvky o síle pouze 1–2,5 cm (obr. 3, 65/00e–o, obr. 4, 12/01a–f)

V roce 2001 byla ještě sonda rozšířena k severu a k východu, do prostoru schodiště. Pod vrstvou lomového kamene, cihel a suti z demolice původně románské kaple sv. Bartoloměje (roku 1828) bylo nalezeno mimo románské architektonické prvky opět několik prvků mozaikové dlažby (4/01, 12/01). Ta mohla být položena v uvedené kapli a při demolici odstraněna společně s mladší barokní (cihlovou?) dlažbou. Ve farní kronice je uváděna výměna cihlové dlažby v lodi kostela v roce 1861 za kamenné desky, dovezené z probošství v Mariánské Týnici.

Při revizním výzkumu v prostoru bývalé kaple sv. Bartoloměje a přilehlé východní sa-

Obr. 9. Plasy, soubor C prvků dlažby při severní straně transeptu klášterního kostela, ZAV 2000/1.

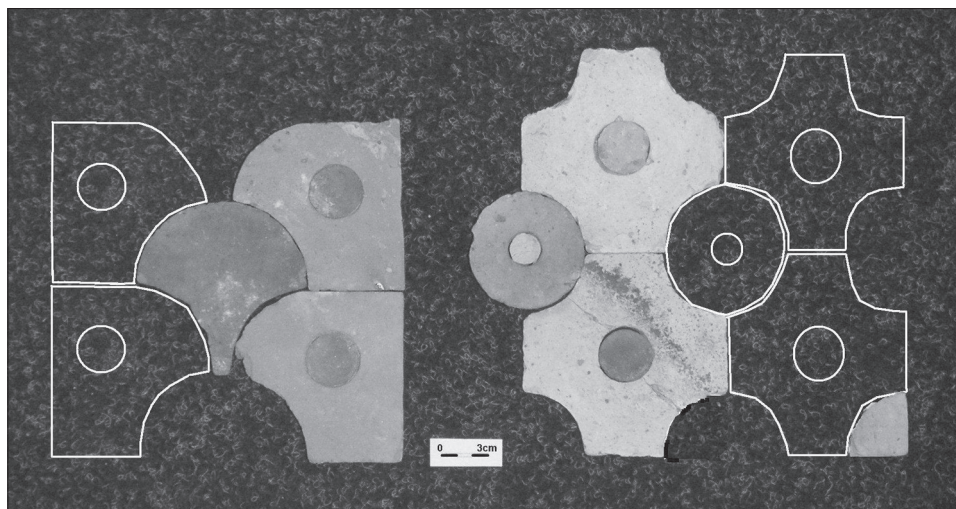
Abb. 9. Plasy, Komplex C Pflasterelemente an der Nordseite des Querschiffs der Klosterkirche, Rettungsgrabung 2000/1.

kristie v roce 1997 nebyly žádné prvky nalezeny, ani v roce 2003 při začistování maltových vrstev na východní straně při jižní sakristii (nález apsid).

D. Místo bývalé kapitulní síně po jižní straně klášterního kostela, ZAV 2004, soubor D

V roce 2004 bylo pokračováno ve výzkumu při jižní straně jižních sakristií, v místě, kde byl připojen u transeptu středověký a později raně barokní konvent. V terénu tu zbývá jen malý úsek původní terasy, na kterém středověká stavba stála. Dále byl svah odtěžen při stavbě barokního konventu a středověká klauzura tak odstraněna. Při dokumentaci základů sakristie byly tedy položeny prostorem tři souběžné sondy, ve kterých byly odkryty zbytky základu kapitulní síně. Východně od základu bylo již čisté podloží, bez základů dalších staveb, ale nebyl tu ani základ k východu vystupující kaple na středu kapitulní síně (půdorys podle B. Scheppla). Ve zbývajícím prostoru kapitulní síně byly však zachyceny tři hroby (západní část sondy I a II), v jejichž výplni bylo nalezeno několik výrazných prvků dlažby s kruhovým otvorem na středu, vyplněným černým kuzelem (obr. 5). Jsou tu ale i další prvky šupinovitěho tvaru, kruhové s otvorem, čtvercové nebo polokruhové. Zcela atypický je zlomek s vyříznutým čtvercovým středem a oválnými výřezy na bocích (č. 40/04a, obr. 5).

Bylo zjištěno, že středověká stavba byla skutečně až do základu odbourána (Kamenická 2005, 34) a konvent kolem roku 1628 znovu stavěn s využitím těchto základů. Konvent trval ještě dalších 100 let, než pozvolna ustoupil stavbě mohutného barokního konventu. Velké zásahy jsou pod vstupem do sakristie, zcela tu chybí mohutný kamenný základ pod jižním

Obr. 10. Plasy, soubor D prvků mozaikové dlažby z prostoru bývalé kapitulní síně středověkého konventu, ZAV 2004.

Abb. 10. Plasy, Komplex D Mosaikpflasterelemente aus dem Raum des ehemaligen Kapitelsaales des mittelalterlichen Stifts, Rettungsgrabung 2004.

nárožím sakristie, který pokračuje východněji. U něj byly nalezeny další prvky mozaikové dlažby (sonda Ia). Zcela jistě všechny tyto prvky pochází z původní dlažby interiéru středověké kapitulní síně. Ta byla porušena nejen hroby, ale možná úplně odstraněna dalšími zásahy při stavební činnosti při obnově kláštera již počátkem 17. století.

E. Místo bývalého laického kostela Panny Marie Růžencové u brány, ZAV 2008, soubor E

V prostoru předpokládané přeložky místní komunikace v areálu kláštera byl v předstihu proveden archeologický výzkum. Při té příležitosti jsme se zaměřili i na místo bývalého laického kostela u brány, který byl znovu po obnově vysvěcen roku 1611 (Podlaha 1912, 230), starší zprávy o něm nejsou známy. Po zrušení kláštera překážel přeměně prelatury na „rodové sídlo“ a úpravě prostoru před ním, a tak byl rovněž odstraněn kolem roku 1828. Výzkum byl poměrně jednoduchou záležitostí, zdivo lodi kostela bylo totiž beze zbytku odstraněno až na podloží, nezůstal ani negativ základu. Nad podložím jsou rovnoměrně prostrídány vrstvy jílovitého podloží a hnědé jílovitopísčité, na nich navršena ornice pro parkové úpravy. Pouze v sondě 1 a 2 se podařilo odkrýt torzo závěru kostela, jehož základ tu byl zahloben více do podloží. Vnější líc je rozbita bagrováním pro kabel k nově zřizovanému krytu civilní obrany, při vnitřní bylo odkryto několik historických vrstev, které zůstaly neporušeny pod podlahou obnoveného kostelíka. Jeho podlaha z počátku 17. století je z šestibokých pálených dlaždic o hraně 7 cm a síle 3,5 cm. Ve vrstvách přiléhajících k základu uvnitř byly mimo zlomků keramiky z konce 15. století také **drobné zlomky červené pálené dlažby jiných tvarů, než jsme dosud v Plasích objevili** (89/08, obr. 3). Tyto zlomky keramiky a dlažby předpokládají existenci staršího laického kostela u brány. Další doklady však zmizely beze stopy.

Historie dlažeb

V raném středověku byly dále napodobovány antické mozaiky a vzory. Nesly se byzantským prostředím, které dále ovlivnilo pojetí architektury na území severní Itálie (Ravenna). V církevním prostředí se objevuje pestré provedení stěn románských staveb z pálených barevných cihel (Bologna, Pomposa, Chiaravalle), které mohly být další inspirací pro geometrické ztvárnění dlažby sakrálních objektů. Barevné prvky dlažby z pálené hlíny nahrazují kámen mozaikové podlahy. Dlažby se objevují v 11. století a nabývají na dekorativnosti. V severní Francii a Anglii převažují inkrustované dlažby (Buildwas, Byland, Rievaulx), ve Francii a západní Evropě pak kolkované i inkrustované (Citeaux, Fontenay, Pontigny), často glazované

(Vanbrugghe 1998, 116–121). V oblastech porýnských převládá mozaiková dlažba, šířící se prostředím cisterciáckých klášterů. Koncem 12. a ve 13. století nabývá na dokonalosti. Počátkem 13. století přistupují generální kapituly, hlásající střídmost, k zákazu pokládat v kláštorech tyto honosné dlažby. V roce 1218 vydává dokonce generální kapitula příkaz k odstranění barevných podlah. Často ale tyto příkazy nebyly naplněny. Koncem 13. století však výtvarná úroveň stagnuje, dostává se do průměru řemeslné výroby.

V českém prostředí se šíří pálená dlažba prostřednictvím benediktinských klášterů již ve 12. století. Vyskytují se tu (mimo kamenné a maltové podlahy) především dlažby zdobené reliéfem, převážně již glazované (Ostrov, později Vyšehrad, Sázava, Milevsko).

V českých cisterciáckých kláštorech je doloženo užití mozaikové dlažby až ve 13. století, zdá se, že strohé pojetí staveb a požadavek střídmosti byl zpočátku dodržován. V cisterciáckých klášterních objektech se vyskytují na rozdíl od premonstrátských nezdobené mozaikové dlažby, směsice různých vzorů, zvýrazněné barvami prvků (klášter Hradiště, Velehrad). Při kláštorech fungovaly vlastní stavební huti a řemeslná zázemí, a tak tyto výrobky podle řady dokladů byly vyráběny přímo v kláštorech (Hejdová 1970; Merhautová 1988; Břicháček 2007).

Obr. 11. Plasy, soubor E zlomků drobné mozaikové dlažby z laického kostela Panny Marie Růžencové u brány kláštera, ZAV 2008.

Abb. 11. Plasy, Komplex E Bruchstücke des kleinen Mosaikpflasters aus der St.-Maria-Rosenkranz-Laienkirche an der Klosterpforte, Rettungsgrabung 2008.

Obr. 12. Plasy, interiér raně gotické královské kaple, a – klenba spodní kaple sv. Václava s drobnými motivy odpovídajícími složení mozaikové dlažby, b – celkový pohled do interiéru kaple (vysvěcena roku 1265).

Abb. 12. Plasy, Innenraum der frühgotischen Königskapelle a – Gewölbe der unteren Wenzelkapelle mit Kleinmotiven, die der Zusammensetzung des Mosaikpflasters entsprechen, b – Gesamtansicht ins Kapelleninnere (1265 eingeweiht).

Obr. 13. Byland – Yorkshire, Anglie, cisterciácký klášter z roku 1147, a – mozaiková dlažba opatství, b – dtto po odkrytí.
 Abb. 13. Byland – Yorkshire, England, Zisterzienserklöster aus dem Jahr 1147, a – Mosaikpflaster der Abtei b – dito nach Freilegung.

Technologie výroby

V povodí přítoků Střely, zejména v údolí „Cihelny“, se vyskytují jemné písky, naplavené hlíny a jíly. Tam především byla těžena hlína k výrobě pálené krytiny, prežů, cihel i dlažby pro potřebu plaského kláštera. Místo dílny není známo.

Do vyzrálé, jemně proplavené hlíny kašovitě konzistence bylo přidáváno minimum jemného písku jako ostřivo. V malých tvarech dlažby první skupiny není stopy po jiném ostřivu. Dobře propracovaná hmota byla pěchována do dřevěných forem (formiček), které byly vydlabány do přesného tvaru. U větších pravidelných tvarů byly používány pouze rámečky. Pak se povrch seříznil, např. rovnou hranou prkénka, aby byl dokonale rovný. Přidaný písek se usadil v této horní vrstvě, která je vždy hrubší (rub dlaždice). Po vyjmutí z formy musely být ještě boky a povrch upravovány – jsou dokonale hladké a tuhově lesklé (úprava grafitem?). Boky všech dlaždic jsou mírně zkosené.

Prvky plaské dlažby jsou provedeny pouze v červené a šedočerné barvě a nejsou glazovány. Povrch není v žádném případě barvený, vždy je namíchána jemná hmota, která se oxidačním či redukčním výpalem zabarví červeně nebo do černa. Maltový podmaz u těchto dlaždiček tvoří rovněž jemná, silně vápenná směs s jemným pískem (soubor A, královská kaple, soubor C – miniatury u kostela). U těchto prvků nejsou umazány boky maltou.

Výjimečně se objevují zlomky bělavé až nažloutlé, které bývají poměrně tenké. Podobně zbarvení mají i ploché tašky s mělkou drážkou po straně, jež byly vyráběny již v počátcích kláštera. Našly se při výzkumu především kolem kostela. Tašky naprosto stejného provedení jsou známy i z nových výzkumů z kláštera Kladruby a z Milevska (Nováček 2001; Břicháček 2007).

Druhá skupina rozměrnějších, těžších dlažebních prvků, která by podle provedení a tvrdého vypálení měla být poněkud mladší (refektář, střed kapitulní síně v sondě III/2004, severně od kostela) se výrazně odlišuje i vahou hmoty. Obsahují více písku i jemné kaménky průměru do 3 mm. Nemají zpravidla rovné hrany (netěsnosti). Maltový podmaz je hrubší, písčité a jsou jím pomazány i boky prvků (kostel 65/00 a–d, obr. 3). Celkově se projevuje nedbalost při zpracování výrobku.

Na rozdíl od milevské, ostrovské a vysehradské reliéfní dlažby, které mají olovnatě polevy různého zbarvení, nejsou prvky mozaikové dlažby v Plasích glazovány. Pouze u tvarů druhé (mladší) skupiny je ojediněle potřísněn bok dlaždice řídkou, medově zbarvenou polevou (pouze u refektáře 73/95a, c). Dlažba byla zřejmě po položení natřená, glazura ulpěla pouze na povrchu dlaždice a místy zatekla do boční spáry. Glazura je ještě nedokonalá, nekryje, pouze zpevnila povrch dlaždice – nyní je na povrchu zcela ochozená.

Vyhodnocení

Nalezené typy mozaikových dlaždic z velké míry nejsou shodné s ostatními typy prvků v jiných kláštorech. Pouze množství čtvercových, obdélných a trojúhelných tvarů různých velikostí se tu objevuje ve všech souborech (typ 59, 60, 62 Milevsko). Typ 61 – trojúhelník s konkávní stěnou není v Plasích zastoupen.

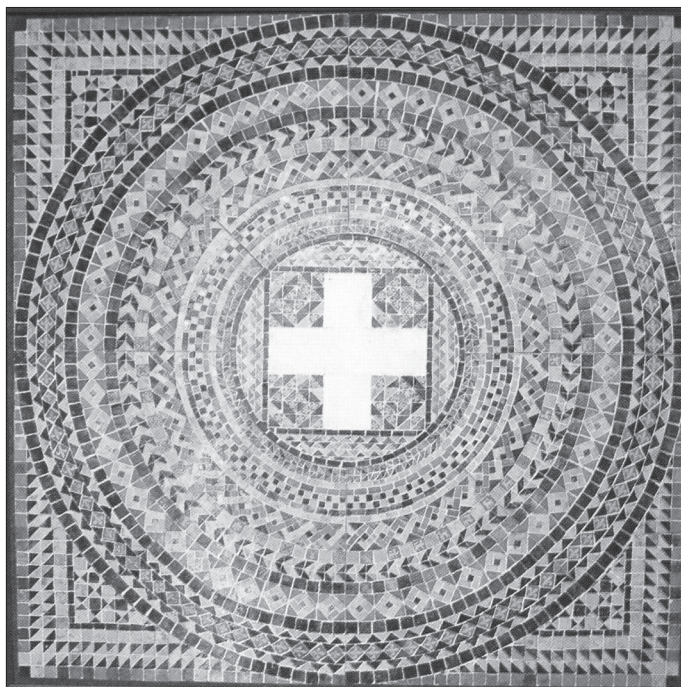
Naopak **soubor A** obsahuje čtyřlíst (obr. 1, 36/93a), čtvrtkruh (36/93b), atypický prvek 36/93e a 43/93 s kruhově vykrojeným středem. Analogie k prvku 36/93e je známa z blízkého Kláštera u Nepomuku z nálezové zprávy K. Reichertové (ARÚ 3086/65). Jako variantu kruhového tvaru (typ 63 Milevsko) můžeme označit kruhovou dlaždici s otvorem (31/95e, obr. 1). Atypický je také tvar „mandorly“ (31/95f, obr. 1) ze souboru A od královské kaple. Tento tvar je uváděn v nálezech z kláštera Hradiště (Šimák 1930, 389) v roce 1920. Zcela atypický je tvar prvku 79/96, seříznutý zřejmě pro přizpůsobení navazujícího ornamentu (obr. 2). Soubor od kaple ještě doplňuje nález červeného kosodélníka (98/96), který je ale rozměrově mohutnější a nepatří do výše uvedených tvarů (typ 78 Milevsko). Silou dlažby k němu může náležet trojúhelník 92/96 (obr. 2).

V **souboru B** ze zimního refektáře je ojedinělým starším prvkem dlaždice 59/95a (obr. 2). Tento prvek by mohl doplňovat tvar mandorly, jak je vidět na vzoru hradištské mozaiky

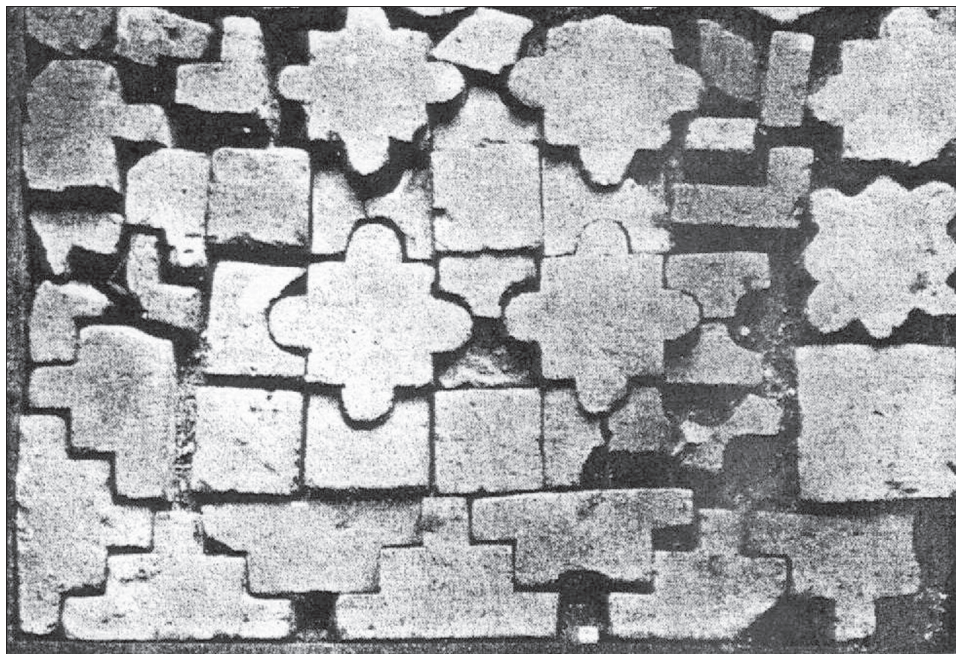
Obr. 14. Rievaulx – North Yorkshire, Anglie, cisterciácký klášter z roku 1132, glazované prvky dlažby.

Abb. 14. Rievaulx – North Yorkshire, England, Zisterzienserkloster aus dem Jahr 1132, glasierte Pflasterelemente.

Obr. 15. Boudelo – Francie, cisterciácký klášter, mozaika z 13. století.

Abb. 15. Boudelo – Frankreich, Zisterzienserkloster, Mosaik aus dem 13. Jhdt.

Obr. 16. Zwettl – Rakousko, cisterciácký klášter, prvky mozaikové dlažby nalezené při přestavbě kostela v 18. a 19. století.
 Abb. 16. Zwettl – Österreich, Zisterzienserkloster, Mosaikpflastererelemente, die beim Umbau der Kirche im 18. und 19. Jhd. gefunden wurden.

z roku 1854 (Wocel 1864, 23–34). Ostatní prvky z refektáře náleží do druhé skupiny, představují je obdélné, čtvercové a trojúhelné tvary a jejich zlomky (73/95, obr. 2).

Soubor C od kostela znovu obsahuje velké tvary zaoblené nebo lomené, které byly zřejmě vyplněny jinak zbarveným vnitřním čtvercem, kosodélníkem apod. (obr. 3, 65/00a–d). K těmto velkým tvarům jsem v českých cisterciáckých kláštrech v dosažitelných materiálech rovněž nenalezla analogie. Ve stejné vrstvě jsou ale také zlomky miniaturních čtverečků, obdélných prvků, ale i zlomků čtverců s kruhovým výřezem a jejich výplně (obr. 3, 65/00 e–o). Sem náleží i drobné kosočtverečky, kosodélníky a trojúhelníčky (12/01, 26/01, obr. 4). V souboru nálezů v roce 2001 byl zastoupen i šupinovitý tvar s otvorem (4/01, obr. 4) a oblé zlomky prvků ve tvaru písmena J – 26/01c, d (typ 66 Milevsko), opakuje se čtvrtkruh a čtverec s vykrojeným kruhovým otvorem (26/01e, f), také zlomek šestiboké dlaždice s kruhovým otvorem (26/01i, obr. 4) a tmavá půlkruhová dlaždice (26/01k, obr. 4).

Soubor D z prostoru středověké kapitulní síně je tvarově opět bohatý. Opakuje se tu čtyřlíst, kruhový prvek s vykrojením stejných rozměrů jako u kaple (40/04c, d, červený s tmavou výplní, obr. 5), šupinovitý tvar bez vykrojení, půlkruh (40/04i, j, obr. 5). Několikrát je zastoupen tvar čtverce, jehož pravá strana je konkávně i konvexně seříznuta, na středu má opět vyřiznutý kruhový otvor (40/04k, l, obr. 5). Jeho zrcadlový protějšek však v nálezech není zastoupen, také v publikovaných nálezech není analogie. S nálezem v Milevsku (typ 79b) je analogický tvar čtverce s konkávním seříznutím všech rohů a vyřiznutým středovým otvorem (40/04h, obr. 5). Vyřiznuté rohy dobře doplňuje čtvrtkruhový tmavý prvek g. Dlažba je zbarvena od červených do tlumeně žlutavých tónů, což je způsobeno kratší dobou vypalování. Zcela atypický je zlomek černé dlaždice se středem vykrojeným do čtverce a oblými výřezy (větší a menší kruhy?) po stranách (40/04a, obr. 5). Další prvky dlažby jsou běžných geometrických tvarů, čtverce, obdélníky. Nálezy dlažby ze sondy III patří již do jiné, mladší vývojové fáze (33/04, obr. 5).

Soubor E z vrstev od závěru laického kostela Panny Marie Růžencové u brány pochází malé úlomky červené dlažby, konkávně seříznuté, s vykrojeným středem (89/08, obr. 3).

Tento typ nebyl dosud v nálezech z Plas zastoupen. Bohužel jsou zlomky příliš malé, než aby se dal celek rekonstruovat. Středky byly zřejmě vyplněny černou kruhovou dlaždicí (b).

Čtvercové dlaždice s konkávním nebo čtvercovým vyříznutím čtvrtiny (typ 64, 70) v Plasích zcela chybí, také celkem oblíbený tvar čtverce se stupňovitě upravenými stranami a jeho protějšky nebyly nalezeny (Milevsko, Velehrad, Zwettl).

Soupis souborů mozaikové dlažby, popis vrstev

Plasy – areál bývalého cisterciáckého kláštera

Soubor A – ZAV 1992/3, 95/96 severně od královské kaple – vzorky prvků, obr. 1:

19/93 – sektor B, severní část přístavku, sonda I, středně hnědá s množstvím zlomků kamene a prežů, 1 ks.

26/93 – sektor B, jižní část přístavku, sonda II – světle hnědá hlinitá s množstvím zlomků kamenů a prežů, 4 ks.

36/93 – sektor B, jižní část přístavku, sonda II – světle hnědá hlinitá s množstvím zlomků kamenů a prežů u východního profilu, 10 ks.

43/93 – sektor B, jižní čtverec přístavku, sonda IIA – světle hnědá jemně písčité, 3 ks.

56/93 – sektor A, sonda IV, zásyp schodišťové šíje, světle hnědá hlinitopísčité se šterkem, 1 ks.

61/93 – sektor A, sonda Va, zásyp jižně od schodišťové šíje, 1. vrstva černohnědá hlinitá, 1 ks.

69/93 – sektor A, sonda VI v ose královské kaple, 4. vrstva, středně hnědá hlinitá hutná, 1 ks.

77/93 – sektor A, východně od opěráku šíje, 4. vrstva v severovýchodním profilu, 1 ks.

31/95 – sektor C, severní polovina, 6. vrstva pod úrovní trámku – středně hnědá hlinitopísčité se zlomky prežů, 7 ks.

34/95 – sektor C, severní polovina, 8. vrstva tamtéž, 1 ks.

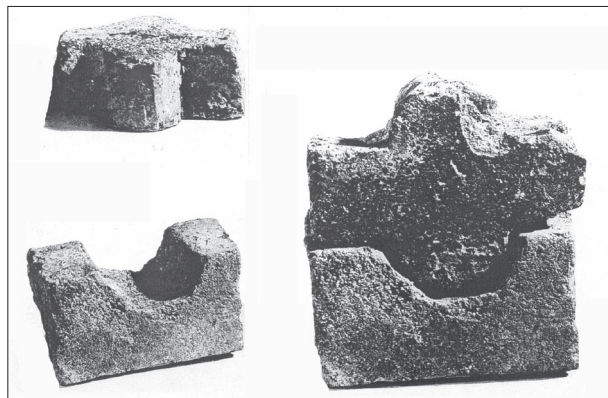
obr. 2:

79/96 – sektor B, severní část přístavku, 1 ks (atyp).

92/96 – sektor C, rozebírání kontrolního bloku pod trámek, středně hnědá s maltovinou, 1 ks.

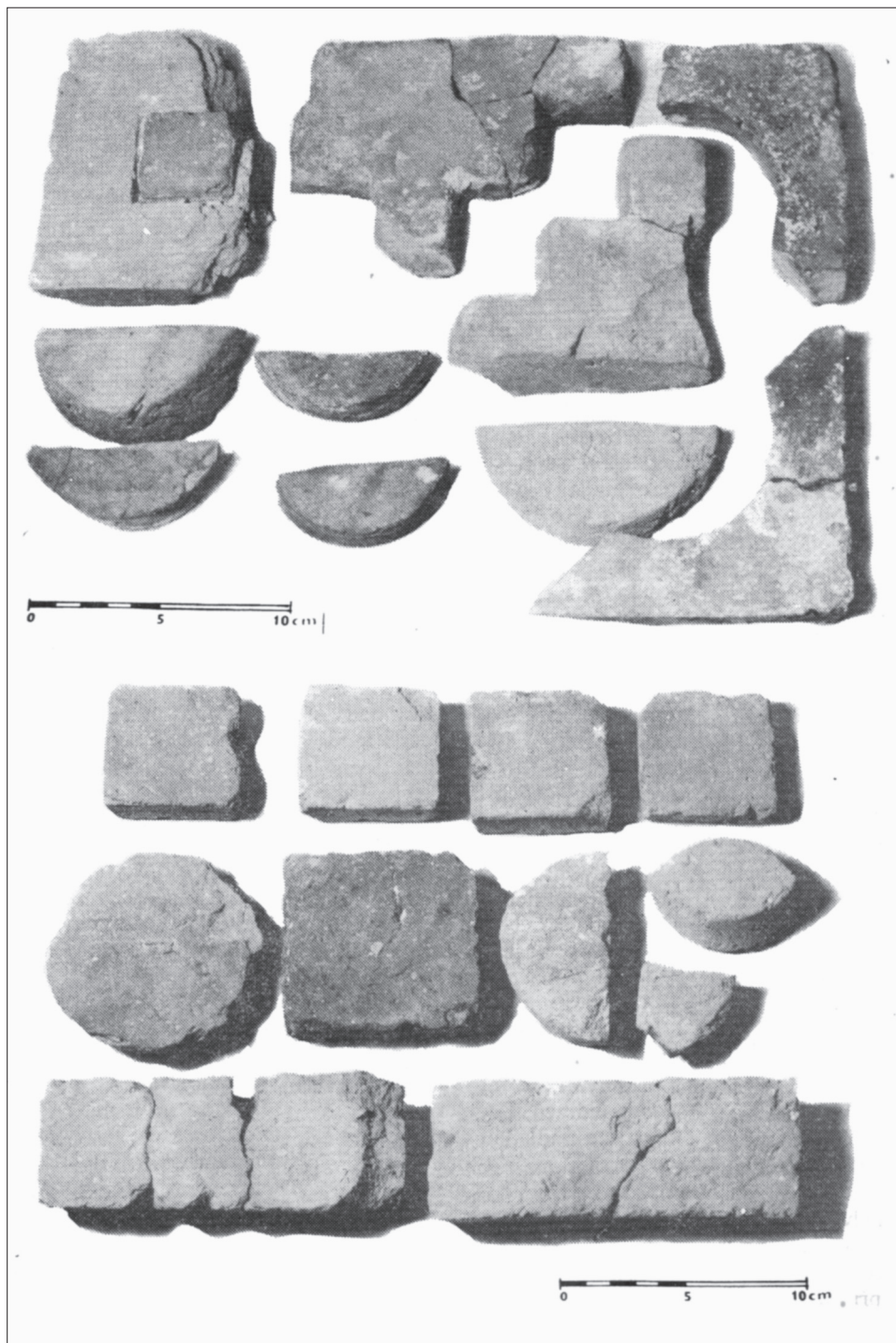
98/96 – sektor C, severní část, vně zdiva přístavku, středně hnědá s maltovinou, 3 ks.

Drobné tvary mozaikové dlažby první skupiny (soubor A, obr. 1, 2) se objevují v prostorách královské kaple a pravděpodobně byly použity i v interiéru přilehlé „rezidence“. Podlaha

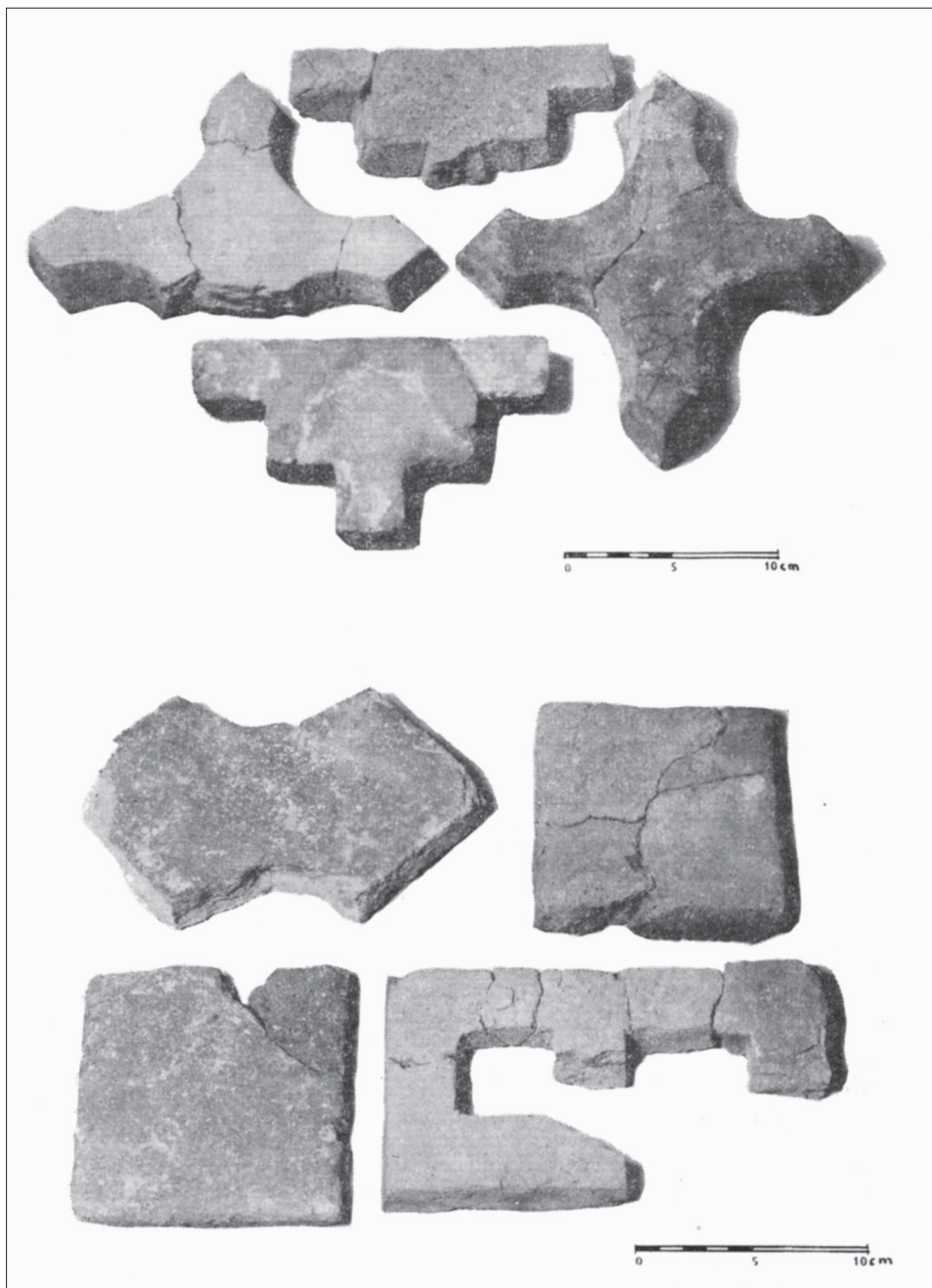
Obr. 17. Nepomuk, obec Klášter, okr. Plzeň-jih, bývalý cisterciácký klášter založený roku 1145, nálezy prvků mozaikové dlažby z výzkumu K. Reichertova roku 1965 (NZ ARÚ Praha, č. 3086/65).

Abb. 17. Nepomuk, Gemeinde Klášter (Kloster), Pilsen-Süd. Ehemaliges Zisterzienserkloster, gegründet 1145. Funde von Mosaikpflastererelementen aus der Grabung von 1965 (FB IfA Prag, Nr. 3086/65).

Obr. 18. Předklášteří u Tišnova, Brno-venkov, Porta Coeli – klášter cisterciáček, založený roku 1233, prvky mozaikové dlažby z kaple sv. Kateřiny, ZAV 1992.

Abb. 18. Předklášteří bei Tišnov, Brno-Land, Porta Coeli – Zisterzienserinnenkloster, gegründet 1233. Mosaikpflastererelemente aus der Katharinenkapelle, Rettungsgrabung 1992.

Obr. 19. Předklášteří u Tišnova, Brno-venkov, Porta Coeli – klášter cisterciaček, založený roku 1233, prvky mozaikové dlažby z kaple sv. Kateřiny, ZAV 1992.

Abb. 19. Předklášteří bei Tišnov, Brno-Land, Porta Coeli – Zisterzienserinnenkloster, gegründet 1233. Mosaikplasterelemente aus der Katharinenkapelle, Rettungsgrabung 1992.

horní kaple byla vyměněna v baroku za cihlovou dlažbu, ale není vyloučeno, že starší dlažba pod ní zůstala. Prvky ve výmalbě klenby spodní kaple sv. Václava jsou stylově obdobné jako prvky dlažby (čtyřlístky, trojúhelníčky – obr. 6).

Sférické tvary dlažby, vybrané v roce 1962 ve spodní kapli, při výzkumu vně kaple 1993/5 nebyly nalezeny (soubor A). Shodují se pouze čtverce (5×5 cm) a větší trojúhelník. Vzhledem k několika nalezeným prvkům tvaru kruhu a kulatých výplní středu, čtyřlístkům a zvláštnímu tvaru „mandorly“ půjde o zcela jiný typ dlažby, než je užit v kapli.

Soubor B – ZAV 1/1995 – terén pod zimním refektářem barokního konventu (poblíž křídla refektáře středověkého konventu), obr. 2:

59/95 – jihozápadní sektor, jižní profil, středně hnědá kyprá, hloubka 35–55 cm, 3 ks.

73/95 – jihozápadní sektor, jižní profil, tmavohnědá kyprá, hloubka 110–130 cm, 8 ks.

6/97 – předsíň separace, čtvercová dlaždice ze zásypových vrstev, recentně překopáno.

Ze zahloubených objektů a vrstev v refektáři byl vybrán různorodý materiál – prvky se dostaly do zásypu při některé z plánůrek přestaveb středověkého konventu. Převládají geometrické prvky obdélného tvaru různých velikostí. Mimo atypický prvek 59/95 jde o dlažbu druhé skupiny, poleva je použita v jediném případě.

Soubor C – ZAV 2000/01, příprava pro odvodnění klášterního kostela Nanebevzetí Panny Marie – sever, obr. 3:

65/00 – sonda III, severní část u severozápadního nároží transeptu, zásypové vrstvy demolice – středně hnědá hlinitopísčítá s uhlíky a zlomky kostí, 22 ks.

76/00 – sonda III, jižní část, žlutohnědá písčítá, 1 ks.

obr. 4:

4/01 – sonda IIIa – rozšíření k severu, hnědá hlinitá s destrukcí cihel, prežů, kamenů, 1 ks.

12/01 – sonda IIIa – rozšíření k severu, tmavohnědá hlinitá kyprá, 10 ks.

26/01 – sonda IIIa – tamtéž, tmavohnědá s uhlíky, úlomky břidlice, prežů, cihel, 18 ks.

Jde o dva zcela různorodé celky. Drobné miniatury by mohly být užity v malé kapli sv. Bartoloměje na boku kostela (šíře cca 3 m).

Soubor D – ZAV 2004, příprava pro odvodnění klášterního kostela Nanebevzetí Panny Marie – jih, obr. 5:

9/04 – sonda I, západní část, hloubka 20–40 cm, středně hnědá s úlomky břidlice, 1 ks (novovek).

26/04 – sonda 33/04 – sonda III, výplň objektu v západní části – velké dlaždice 3 ks, zlomky 4 ks.

40/04 – sonda Ia, II a – západní část, hloubka do 150 cm, výplň hrobů – ca 25 ks.

Ze sondy I a II, zejména z výplně hrobů v kapitulní síni byl získán ojedinělý soubor prvků, který nedokážeme rekonstruovat. Jde bezpochyby o dlažbu středověké kapitulní síně.

Soubor E – ZAV 2008, přeložka komunikace – okolí kostela Panny Marie Růžencové u brány, obnovovaného v letech 1593–1611, demolovaného v roce 1828, obr. 3:

89/08 – sonda II, vrstvy při vnitřní stěně základu presbytáře, žlutohnědá s šedou maltovinou, 16 ks drobných atypických zlomků červené dlažby.

Ze spodních vrstev, přiléhajících k závěru, byly získány malé úlomky červené dlažby, konkávně seříznuté, s vykrojeným středem. Tento typ nebyl dosud v nálezech z Plas zastoupen. Bohužel jsou zlomky příliš malé, než aby se dal celek rekonstruovat. Středky byly zřejmě vyplněny černou kruhovou dlaždicí (1 ks). Prvky dlažby a zlomky vitráží jsou zjevně staršího data a mohly by tak být jedinými doklady starší zaniklé svatyně u brány kláštera.

Závěrem

Prvky mozaikové dlažby nalezené v areálu bývalého cisterciáckého kláštera v Plasích jsem rozdělila do souborů podle místa nálezů. Dlažba nebyla nikde nalezena in situ, nebyly dosud zkoumány interiéry středověkých staveb. Prvky dlažby byly nalezeny převážně v zásypaných vrstvách demolice nebo v zásypaných hrobů (kapitulní síň), a to téměř v celém areálu kláštera při ZAV: A – odvodnění královské kaple (1992/3), B – realizace větracích kanálů v refektáři (1995), C – odvodnění klášterního kostela, poblíž kaple sv. Bartoloměje (2000/01), D – odvodnění klášterního kostela, jih – prostor středověké kapitulní síně (2004), E – prostor závěru kostela Panny Marie Růžencové u brány (demolice roku 1828) v roce 2008. Nevýhodou je, že nelze dlažbu rekonstruovat snad mimo pokus o rekonstrukci části dlažby z kapitulní síně (obr. 10).

Protože dosud není vypracovaná jednotná typologie pro soubory mozaikových dlažeb z českých klášterů, očíslování dalších typů nalezených v Plasích ztrácí smysl. Tato bohatá kolekce přináší asi 12 nových typů dlažby. Celkové zpracování souborů mozaikových dlažeb by si vyžádalo dlouhodobou soustředěnou práci, nicméně bez jistě náročného, ale nezbytného vyhodnocení všech domácích nálezů zatím není možno postihnout vývoj a rozmanitost mozaikových dlažeb v Čechách a konfrontovat je se zahraničím.

Děkuji všem kolegům, kteří se zabývají obdobnou tematikou, za odbornou konzultaci a souhlas k publikování analogií.

Veškeré kresby a foto Eva Kamenická, 12/2008.

Alle Zeichnungen und Fotos Eva Kamenická, 12/2008.

Prameny a literatura

- BELCREDI, L., 1993: Archeologický výzkum kaple sv. Kateřiny a areálu kláštera Porta coeli v Předklášteří u Tišnova, AH 18, 315–343.
- BŘICHÁČEK, P., 2007: Nebe a peklo na zemi. Románské a raně gotické dlaždice z milevského premonstrátského kláštera, 79–89. Milevsko.
- BUKAČOVÁ, I., 1994: Založení plaského kláštera ve světle kroniky Tilia Plassensis. In: Vlastivědný sborník severního Plzeňska IV, č. 4, 5. Mariánský Týnec.
- 1995: Tilia Plassensis, plaská bazilika – nejstarší a největší bazilika v českých zemích?, Vlastivědný sborník severního Plzeňska V, č. 1, 8–9. Mariánský Týnec.
- 2005: Plaský klášter v historické ikonografii. In: Sborník Plaský klášter a jeho minulý a současný přínos pro kulturní dějiny, 73–78. Mariánský Týnec.
- FRIEDL, A., 1919: Cisterciácký klášter v Plasích v době románské a přechodní, rkp. disertace, 43, ulož. v archivu FF UK, č. 976. Praha.
- 1921: Archeologické bádání na Hůrce u Plzně a u klášterního kostela v Plasech, PA XXXV, 266–268.
- FRÝDA, F., 1984–1985: Plasy, klášter, okr. PS, Výzkumy v Čechách, 147. Praha.
- HAVLÍČEK, F., 1840: Popis klášterního areálu v Plasích k roku 1840, ulož. ve Státním okresním archivu Plzeň-sever se sídlem v Plasích, fond Farní úřad Plasy, přeloženo z pamětní knihy 3 z let 1836, neuspořádáno.
- HEJDOVÁ, D.–NECHVÁTAL, B., 1970: Raně středověké dlaždice v Čechách, PA LXI, díl 1–2.
- CHARVÁTOVÁ, K., 1992: Kolonizace plaského kláštera 1145–1250, 1250–1420, ČSPS 100, Muzejní a vlastivědná práce 30, 73–82, 223–232.
- 2000: Počátky cisterciáckých klášterů v Čechách. In: 900 let cisterciáckého řádu. Sborník z konference konané 28.–29. 9. 1998 v Břevnovském klášteře, 65–78. Praha.
- CHARVÁTOVÁ, K.–LÍBAL, D., 1994: Rád cisterciáků v českých zemích ve středověku. Praha.
- CHUDÁREK, Z., 2003: Areál bývalého cisterciáckého kláštera v Plasích, založení kláštera a jeho stavební dějiny v letech 1144–1620, vyhodnocení dosavadního poznání, ulož. na Krajském úřadě Plzeňského kraje. Plzeň.
- 2005: Některá nová zjištění o stavebním vývoji klášterního kostela NPM v Plasích ve 12.–14. století. In: Sborník Plaský klášter a jeho minulý a současný přínos pro kulturní dějiny, 3–24. Mariánský Týnec.
- JUHA, J., 1983: Vodní systém pod konventem Plasy, rkp. dipl. práce ulož. v archivu NPÚ, ú. o. p. v Plzni.
- KAMENICKÁ, E., 1995: Stavební vývoj cisterciáckého kláštera v Plasích ve světle archeologických výzkumů. In: Sborník 850 let plaského kláštera: Vývoj a význam plaského kláštera pro české dějiny, 93–106. Mariánský Týnec.
- 1996: Stavební vývoj cisterciáckého kláštera v Plasích ve světle archeologických výzkumů, upraveno, AH 21, 57–80.

- 1999: Nové nálezy v areálu cisterciáckého kláštera v Plasích. In: 900 let cisterciáckého řádu. Sborník z konference konané 28.–29. 9. 1998 v Břevnovském klášteře, 35–45. Praha.
- 1999a: NZ – Plasy, ZAV severně od královské kaple, 1992/3, 1995/6, rkp. uložen v archivu archeologického oddělení NPÚ, ú. o. p. v Plzni.
- 1999b: NZ – Plasy, ZAV u opěrné zdi kostela a před severním průčelím transeptu (sv. Bartoloměj) 1997, uložen v projektovém archivu NPÚ, ú. o. p. v Plzni, č. 037-4-23308.
- 2005: K poznání plaského kláštera na přelomu tisíciletí. In: Sborník Plaský klášter a jeho minulý a současný přínos pro kulturní dějiny, 25–38. Mariánský Týnec.
- 2006: NZ – Plasy, ZAV při Speleo-dokumentaci sondy na základový rošt konventu 1994, uložen v projektovém archivu NPÚ, ú. o. p. v Plzni, č. 037-4-24240.
- 2007: NZ – Plasy, ZAV konvent, bývalý zimní refektář, odvlhčovací kanály 1995, uložen v projektovém archivu NPÚ, ú. o. p. v Plzni, č. 037-4-24219.
- 2008: NZ – Plasy, ZAV severně od klášterního kostela, příprava pro projekt odvodnění, 2000/01, uložen v projektovém archivu NPÚ, ú. o. p. v Plzni, č. 037-4-24317.
- 2008a: NZ – Plasy, ZAV jižně od kostela Nanebevzetí Panny Marie. Nález apsid 2003, ZAV kapitulní síně 2004, uložen v projektovém archivu NPÚ, ú. o. p. v Plzni, č. 037-4-24360.
- 2008b: NZ – Plasy, ZAV na místě zaniklého laického kostela P. Marie Růžencové u brány, uložen v projektovém archivu NPÚ, ú. o. p. v Plzni, č. 037-4-24431.
- KOČKA, V., 1930: Dějiny politického okresu Kralovického. Kralovice.
- KUTHAN, V., 1968: Zpráva o průzkumu konventu v Plasích, okr. Plzeň-sever. In: Krasová sekce sboru ochrany přírody Společnosti NM, pobočka Plzeň, uložen v archivu NPÚ, ú. o. p. v Plzni.
- LÁBEK, L., 1920: Zpráva z komise v deníku, rkp. uložen v ŽČM, archiv archeologického oddělení středověkých dějin.
- LANCINGER, L.–HORYNA, M., 1980: Stavebně historický průzkum kostela Nanebevzetí Panny Marie Plasy, uložen v archivu NPÚ, ú. o. p. v Praze, uložen v projektovém archivu NPÚ, ú. o. p. v Plzni.
- LANCINGER, L.–LÍBAL, D., 1985: Historický vývoj klášterního areálu v Plasích, souhrn a doplňky, uložen v projektovém archivu NPÚ, ú. o. p. v Plzni.
- LANCINGER, L.–PAVLÍK, M., 1974: Stavebně historický průzkum – Plasy, hospodářský dvůr, 2. díl projektová dokumentace SURPMO Praha, uložen v projektovém archivu NPÚ, ú. o. p. v Plzni.
- 1975: Stavebně historický průzkum prelatury Plasy, SURPMO Praha, uložen v projektovém archivu NPÚ, ú. o. p. v Plzni.
- 1975a: Stavebně historický průzkum sýpky s královskou kaplí Plasy, uložen v projektovém archivu NPÚ, ú. o. p. v Plzni.
- 1976: Stavebně historický průzkum konventu Plasy, uložen v archivu NPÚ, ú. o. p. v Plzni.
- LEROUX-DHUY, J. F., 1998: Cistercian abbeys. History and architecture, 108. Paris.
- MENCL, V., 1958: Počátky středověké architektury v jihozápadních Čechách, ZPP 18.
- MERHAUTOVÁ, A., 1971: Raně středověká architektura v Čechách. Praha.
- 1988: Skromné umění. Praha.
- NECHVÁTAL, B.–LOSOS, L., 1972: Rekonstrukce raně středověké dlažby v královské kapli Plasích u Plzně, AR XXIV, 529–539.
- NOVÁČEK, K., 2000: Plasy, okr. Plzeň – sever, Výzkumy v Čechách, 159. Praha.
- 2001: Kladruby, areál bývalého benediktinského kláštera, NZ o archeologickém výzkumu 1995–2000, uložen v projektovém archivu NPÚ, ú. o. p. v Plzni, č. 037-4-23330.
- PODLAHA, A., 1909: Popisy kláštera a kostelů v Plasích, z rkp. r. 1744, PA XXIII, 223–232.
- 1909a: Sběrka pramenů církevních dějin českých stol. XVI–XVIII, část 1: Chronici Plassensis privati „Tillia Plassensis“ inscripti F. M. Vogt, část 2: B. Scheppel: De abbatibus monasterii Plassensis. De monasterii Plassensis professis. Praha.
- 1909b: Posvátná místa Království českého III. Praha.
- 1912: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Kralovickém. Praha.
- POJSL, M., 1990: Velehrad, stavební památky bývalého cisterciáckého kláštera. Brno.
- REICHERTOVÁ, K., 1965: NZ, uložen v ARÚ Praha, č. j. 3086/65.
- RÜFFER, H., 1999: Orbis cisterciensis. Berlin.
- ŘEHÁK, J. A. KOL., 1993: Klášter Plasy, zavodňovací a odvodňovací systém, speleologický průzkum I, SPELEO – Řehák, uložen v projektovém archivu NPÚ, ú. o. p. v Plzni.
- 1994: Klášter Plasy, zavodňovací a odvodňovací systém, speleologický průzkum II. a III. část, SPELEO – Řehák, uložen v projektovém archivu NPÚ, ú. o. p. v Plzni.
- 1995: Vodní systém plaského kláštera. In: Sborník 850 let plaského kláštera: Vývoj a význam plaského kláštera pro české dějiny, 93–106. Mariánský Týnec.
- 1996: Klášter Plasy, speleologický průzkum IV. část, SPELEO – Řehák, uložen v projektovém archivu NPÚ, ú. o. p. v Plzni.
- SCHEPPL, B., 1744: Lapis sepulchralis (k 600. výročí založení kláštera), uložen v archivu NM v Praze, fond Plasy, F 160, užito překladu P. Anzenbachera po r. 1950, rkp. v soukromém vlastnictví, nečíslováno.
- SOMMER, P., 1983: K otázce využití nových písemných pramenů v archeologické praxi, AH 3, 531–540.
- SOMMER, P.–FOLTÝN, D.–VLČEK, P., 1997: Encyklopedie českých klášterů. Praha.

- SOMMER, P.-WALDHAUSER, J., 2000: Nová etapa archeologického výzkumu opatského chrámu cisterciáckého kláštera Hradiště nad Jizerou (1995–1999). In: 900 let cisterciáckého řádu. Sborník z konference konané 28.–29. 9. 1998 v Břevnovském klášteře, 50–54. Praha.
- SOUKUP, R., 1953: Kronika města Plas, uložená ve Státním okresním archivu Plzeň-sever se sídlem v Plasích, fond MNV Plasy, neuspořádáno.
- ŠIMÁK, J. V., 1930: Klášter Hradiště. In: Soupis památek historických a uměleckých v okrese Mnichovo-hradištském, 367–412. Praha.
- VANBRUGGHE, N., 1998: Carrelages cisterciens médiévaux, 116–121. In: Citeaux 10, L'épopée cistercienne, 116–121. Dijon.
- VINAŘ, J., 2001: Projekt odvodnění kostela Nanebevzetí P. Marie v Plasích, uložen v archivu NPÚ, ú. o. p. v Plzni.
- VOGT, M., 1729: Tillia plassensis, užito překladu P. Anzenbachera po r. 1950, rkp. v soukromém vlastnictví, nečíslováno.
- VŠETEČKOVÁ, Z., 1995: Nástěnné malby v bývalé královské kapli v Plasech a vliv plaského kláštera na monumentální malbu v kostele v Potvorově, Kožlanech a Plané nade Mží. In: Sborník k 850 let plaského kláštera, 40–45. Mariánský Týnec.
- WOCEL, J. E., 1864: Ostatky chrámu bývalého kláštera Hradiště n. Jizerou, PA VI, 23–34.
- ZILYNSKYJ, B., 2000: K stavebním aktivitám v plaském klášteře na počátku 17. století. In: 900 let cisterciáckého řádu. Sborník z konference konané 28.–29. 9. 1998 v Břevnovském klášteře, 187–192. Praha.

Zusammenfassung

Neue Funde eines frühgotischen Mosaikpflasters im Klosterareal in Plasy

In den Jahren 1993–2008 wurden bei der Renovierung des Areals des ehemaligen Zisterzienserklosters Plasy systematische Grabungen durchgeführt. Bei fast allen wurden weitere Elemente eines frühgotischen Mosaikpflasters entdeckt. Die Funde stammen aus den Verfüllungsschichten, überwiegend aus den abgerissenen mittelalterlichen Klosterobjekten. Die Elemente kommen einzeln vor und wurden nie in situ gefunden. Im Innern der Objekte wurde bisher noch nicht gegraben und die Funde stammen aus archäologischen Rettungsgrabungen, überwiegend aus entwässerten Sakralobjekten.

Bei der Tieferlegung des Geländes nordöstlich von der Königskapelle wurde ein außen gelegener Treppenhals zur „königlichen Residenz“ entdeckt, wie der Wohnflügel bei der Kapelle aus der Mitte des 13. Jhdts. genannt wurde. Zu diesem gehörte auch die zweigeschossige Kapelle, in der ein Mosaikpflaster in situ erhalten geblieben ist (Losos–Nechvátal 1972). Nördlich von der Treppe wurde das Fundament eines jüngeren Anbaus freigelegt, das bis zu einer Schicht mit Bruchstücken von Mönchziegeln reichte (Komplex A, Taf. 1–2).

Kontaminiertes Erdreich führte dazu, dass die Luftkanäle im Winterrefektorium des Barockstifts abgetragen und ausgegraben wurden. In den Kanalprofilen wurden planierte Schichten aus dem 18. Jhdts. und zwei Objekte mit Keramikbruchstücken aus dem 13. Jhdts. entdeckt, in denen auch Elemente eines frühgotischen Pflasters gefunden wurden (Komplex B, Taf. 2).

Bei der Entwässerung der Klosterkirche wurden an der Nordseite des Querschiffs (Transept) in mehreren Schichten ebenfalls verschiedene Formen eines frühgotischen Pflasters gefunden. Die Elemente wurden beim Umbau der Kirche in der 2. Hälfte des 17. Jhdts. entsorgt, aus der (romanischen) Seitenkapelle St. Bartholomäus erst Anfang des 19. Jhdts. (Komplex C – Taf. 3, 4). Die Vorarbeiten für die Entwässerung wurden durch eine Grabung um die Kirchenaußenmauern fortgesetzt. An der Ostwand der Südsakristei wurde ein Abschluss mit zwei Doppelsapsiden (Fundamente) gefunden. Die Grabungen südlich davon auf der Fläche des einstigen mittelalterlichen Kapitelsaales lieferten einen weiteren reichen Komplex an Pflasterelementen, diesmal vor allem in den Grabverfüllungen – mit neuen, verschiedenen Pflasterformen (Komplex D, Taf. 5).

Bei der letzten Grabung von 2008 wurde an der Stelle, an welcher der Verkehrsweg umverlegt wurde, die Situation an der Stelle der ehemaligen Laienkirche an der Klosterpförte überprüft. Von den Fundamenten wurde lediglich der Abschnitt eines Abschlusses gefunden, an welchen Schichten mit Keramik aus dem 15. Jhdts. angrenzten, auch Bruchstücke kleinerer Pflasterelemente und eine Fülle braungefärbten Glases von Fenstervitragen wurden dort herausgeholt (Komplex E, Taf. 3 unten).

Alle Grabungen wurden in den jeweiligen Fundberichten ausgewertet und werden im Archiv des Instituts für Archäologie Prag, im Archiv des Nationalen Denkmalamtes in Prag und in Pilsen aufbewahrt. Der vorliegende Beitrag gibt einen Gesamtüberblick über die Elemente des Mosaikpflasters.

